Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

ODOB, XULQ, AXLOQ LEKSEMALARINING XUSHMUOMALALILIK KONSEPTIGA LINGVOMADANIY ALOQASI

Iskandarova Quyoshoy
BuxDPI O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti
2-kurs magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23697873

Annotatsiya. Ushbu maqolada, “ma’naviyat” leksik kategoriyasiga oid odob, xulq, axloq leksemalarning konseptual xususiyatlari o‘rganildi. Ulardagi integral va differensial semalar aniqlandi. Bu orqali o‘quvchilar uchun oson va tushunarli lug‘at bazasini yaratish ko‘zda tutildi.
Kalit so‘zlar: odob, axloq, xulq, odobli, odobsiz.

Abstract. This article examines the conceptual features of the lexemes odob (etiquette), xulq (behavior), and axloq (morality), which belong to the lexical category of “spirituality.” The integral and differential semes of these lexemes are identified. The study aims to develop an accessible and easy-to-understand lexical database for students.
Keywords: etiquette, morality, behavior, well-mannered, ill-mannered.

Аннотация. В данной статье исследуются концептуальные особенности лексем odob (воспитанность, приличие), xulq (поведение) и axloq (нравственность, мораль), относящихся к лексической категории «духовность». Выявляются интегральные и дифференциальные семы данных лексем. Цель исследования — создание доступной и понятной для учащихся словарной базы.
Ключевые слова: воспитанность, нравственность, поведение, воспитанный, невоспитанный.

Kognitiv tilshunoslikda konsept tabiatini o‘rganishga katta ahamiyat beriladi, chunki konsept tabiatini o‘rganishga bo‘lgan har qanday urinish, bir qancha bir- biriga yaqin bo‘lgan tushuncha va terminlarni anglash, izoh berishga olib keladi. “Konseptda fikriy, o‘ziga xos milliy xususiyatlarning tashkil topishi, uning mazmunida obyekt haqidagi barcha bilimlar majmui mujassam bo‘lsa, ifoda vositasi planida esa-til birliklarining majmui hosil bo‘ladi(leksik, frazeologik, paremiologik va boshqalar)”

Konsept bu-hissiy, his-hayajonli, ta’sirchan baholash belgilari bilan o‘ralgan tushunchadir; bu tasavvur, tushuncha, bilim, assotsatsiya, kechinmalar “bog‘lami” bo‘lib, u so‘zlar va ular tomonidan ifodalanayotgan tushunchalar bilan birga keladi. Konsept sanalgan leksik birliklar miqdori chegaralangan, chunki har qanday voqelikni anglatgan nom konsept bo‘la olmaydi. Konseptni borliqdagi shunday voqealar tashkil qiladiki, bunda ular ma’lum bir madaniyat egalari uchun dolzarb, qimmatli sanaladi hamda uni ifodalovchi ko‘p miqdordagi til birliklari mavjud bo‘ladi, bular jamiyatdagi ijtimoiy voqeliklar, millatnin g o‘ziga xos qadriyatlari, milliy bayramlar, millatning o‘zigagina tegishli bo‘lgan odatlar, maqol

va matallar, xalq dostonlari, eposlarida o‘z aksini topadi.[1] Shu jumladan, odob, axloq, xulq leksemalariga ham o‘zbek xalqining ma’naviy merosi sifatida qaraladi.

“Odob”, “Axloq”, “Xulq” leksemalari “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da quyidagicha ta’riflangan.

ODOB[a. adab] Irodaning uyatchanligi bo‘shanglik yoki noshudlik emas, ishva va odobga asoslangan edi. F. Musajonov. Himmat. Odob asosli leksemalar: odobli, odobsiz, odobxona, odobnoma kabilar.[2]

XULQ [a. fe’l-atvor, tabiat; kayfiyat; g‘azab] Kishining muomala va ruhiy xususiyatlari majmui; fe’l; xarakter] Saodatxon bularning xulqi haqida o‘ylab, chuqur xayolga cho‘mgan edi. S. Zunnunova, Olov.

XULQ 2 Kishidagi odat bo‘lib qolgan takrorlanib turadigan xatti- harakat; odat, qiliq. Qodir ancha yumshagan edi. Nabigul yaramas xulqlari bor ekanini bo‘yniga olish bilan Qodirni yana ham yumshatdi. A. Qahhor, Qanotsiz chittak.

XULQ-ATVOR [xulq+atvor] Fe’l-atvor, xarakter. Hamida xulq- atvori shamolga o‘xshagani bialan aqli yetardi. S. Anorboyev, Mehr.[3]

AXLOQ[a.kishining tabiati] Muomala, xatti- harakat odobi. Kishilarningbir- birlariga, oilaga, jamiyatga bo‘lgan munosabatlarida namoyon bo‘ladigan xatti- harakatlari, xulq- atvorlari, odoblari majmuidir. [4]Rahbar axloqidagi asosiy narsa so‘z va ish birligini faoliyatining mazmuni deb bilishdir. “Fan va turmush”

Ma’naviyat asosiy tushunchalar lug‘atida esa odob, axloq, xulq leksemalari quyidagicha izohlanadi.

ODOB(arab. Adab so‘zining ko‘pligi) Jamiyatda e’tirof etilgan xulq normasi[5]. Shaxs ma’naviy hayotining tashqi jihatini ifodalaydi va o‘zgalar bilan muloqot jarayonida namoyon bo‘ladi. Odob asosida axloqiy tamoyillar, me’yorlar, tarbiyalanganlik darajasi va turli xil estetik ideal talablarni tashkil etadi . Odob ta’lim- tarbiya jarayonida shakllanadi. Shunga ko‘ra bir necha guruhlarga bo‘linadi. Kasb odobi, mehmondorchilik odobi, muomala odobi, nutq odobi va boshqalar. “ Odob ikki xildir: hikmat odobi va xizmat odobi. Hikmat odobi poklik va to‘g‘ri yo‘lga yetaklaydi, xizmat odobi esa badavlatlik va obro‘ga yetkazadi. (xalq so‘zi)

XULQ (arab. Fe’l-atvor, tabiat, kayfiyat) kishining muomala va ruhiy xususiyatlari majmui; fe’l-xarakter; insonning ma’naviy qiyofasi va faoliyatga xos bo‘lgan axloqiy tushuncha.[6] Xulq ezgulik va razillikning muayyan bir insonda namoyon bo‘lish shakli. Hadislarda shunday keltiriladi: “Bandaning savob tarozusida yaxshi xulqdan og‘irroq ish yo‘qdir. Uning darajasi hatto namoz va ro‘zaning darajasi bilan barobardir” yoki “Hech birorta o‘z farzandiga xulq odobidan buyukroq meros berolmaydi”.Mashhur Rus adibi shunday ta’kidlagan: Insonda hamma narsa go‘zal bo‘lishi lozim: yuzi ham, qalbi ham, kiyinishi ham, xulqi va fikri hayoli ham. Men go‘zal yuzli chiroyli kiyimli kishilarni ko‘p ko‘raman, bunday go‘zallikdan boshing aylanadi, biroq axloqi va xayollari…”

---

[1] Mamatqulov. Yosh olimlaAkbarjonr ilmiy amaliy konferensiyasi.Zamonaviy tilshunoslikda “Konsept” tushunchasining asosiy masalalari. T: 128-130

[2] O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 8000 dan ortiq so‘z va so‘z birikmasi.-Toshkent:O`zME, 2006

[3] O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 8000 dan ortiq so‘z va so‘z birikmasi.-Toshkent:O`zME, 2006

[4] O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 8000 dan ortiq so`z va so`z birikmasi.-Toshkent:O`zME, 2006

[5] Ma’naviyat asosiy tushunchalar lug`ati:G`afur G`ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi:Toshkent,2010

[6] Ma’naviyat asosiy tushunchalar lug`ati:G`afur G`ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi:Toshkent,2010

Xulq odobga nisbatan keng, axloqqa nisbatan tor qamrovlidir. “Xulq” tushunchasi axloqning tarkibiy qismi sifatida “ezgulik, bag‘rikenglik, halollik, vijdonlilik” kabi tushunchalar bilan barqarorlashadi.

AXLOQ (arab. Xulqning ko‘pligi) – ma’naviy hayot hodisasi, ijtimoiy va shaxsiy hayotdagi o‘zaro muntazam va jamiyatga bo‘lgan talablarni tartibga solib turadigan barqaror, me’yor va qoidalar yig‘indisi.[7] Axloq bu avvalo insof va adolat tuyg‘usi, iymon, halollik degani. I. Karimov, Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch.

Axloqning yaxshi bo‘lishi taomning pokizaligi, rostgo‘ylik va omonatga xiyonat qilmaslik- mana shu to‘rt xislatni senga bergan bo‘lsin. Buxoriy,Hadislar.

Axloq leksemasi keng qamrovli bo‘lib, axloqiy madaniyat, axloqiy tarbiya, axloqiy fazilatlar, axloqiy qarash kabi tushunchalarni qamrab oladi.

Ma’naviyat leksik- kategoriyasiga oid odob, axloq, xulq leksemalarini konseptual jihatdan o‘rganishimiz o‘quvchilar uchun tushunarlilikni oshiradi. O‘quvchilar nutqidagi bu so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilish va nutqda to‘g‘ri tanlay olish, to‘g‘ri qo‘llash ko‘nikmasini oshiradi. O‘quvchilar fikrlash doirasini kengaytirib, ularning lug‘at boyligining oshishi uchun xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. `O zbek tilining izohli lug‘ati: 8000 dan ortiq so‘z va so‘z birikmasi.-Toshkent:O‘zME, 2006
2. Ma’naviyat asosiy tushunchalar lug‘ati:G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi:Toshkent,2010
3. Mamatqulov Akbarjon. Yosh olimlar ilmiy amaliy konferensiyasi.Zamonaviy tilshunoslikda “Konsept” tushunchasining asosiy masalalari. T: 128-130
4. V.A. Maslova. Kognetiv lingvistika.- Akademnashr, 2004.- 228b
5. Karimov. “Yuksak ma’naviyat- yengilmas kuch”.Toshkent: 2015.

[7] Ma’naviyat asosiy tushunchalar lug`ati:G`afur G`ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi:Toshkent,2010